

KÜRESEL İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ OLGUSUNUN İNSAN HAKLARI BOYUTU ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

Hasan YİĞİT¹

Öz

İklim değişikliği, yalnızca ekosistemleri ve çevresel dengeyi tehdit eden bir olgu değil, aynı zamanda bireylerin temel hak ve özgürlüklerini tehdit eden çok boyutlu bir krizdir. Küresel ölçekte artan sıcaklıklar, ekstrem hava olaylarının sıklığındaki artış ve deniz seviyesindeki yükselmeler gibi etkiler, özellikle kırılgan toplumların yaşam koşullarını derinden etkilemektedir. Bu çerçevede, iklim değişikliğinin insan hakları ile olan bağlantısı, son yıllarda hem akademik literatürde hem de uluslararası hukuk alanında giderek daha fazla tartışılmaya başlanmıştır.

Küresel iklim değişikliği mekân olarak yeryüzünü, özne olarak insanoğlunu doğrudan etkilemektedir. İnsanın bir birey olarak doğuştan sahip olduğu en temel haklar arasında yer alan yaşam, sağlık, güvenlik ve çevre hakları küresel iklim krizinden doğrudan etkilenmektedir. Dolayısıyla küresel iklim değişikliği ile insan hakları arasında doğrudan bir etkileşimin olduğu ifade edilebilir.

Ele alınan bu çalışmada küresel iklim değişikliği ile insan hakları arasındaki ilişki 3 boyutta incelenecektir. Krizin insan hakları boyutu, hangi insan haklarını en fazla etkilediği ve kriz ile mücadelede alınabilecek insan hakları merkezli önleme stratejileri analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Küresel Isınma, İklim Değişikliği, Çevre, İnsan Hakları.

Jel Kodları: K32, K38, Q54.

¹Dr. Öğr. Gör., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Dış İlişkiler Koordinatörlüğü Birimi, E-posta: hasan.yigit@dpu.edu.tr, ORCID: 0009-0009-0916-0223

Atıf/Citation

Yiğit, H. (2025). Küresel iklim değişikliği olgusunun insan hakları boyutu üzerine bir tartışma. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(30), 814-842.

A STUDY ON THE HUMAN RIGHTS DIMENSION OF THE GLOBAL CLIMATE CHANGE PHENOMENON

Abstract

Climate change is not only a phenomenon that threatens ecosystems and environmental balance, but also a multi-dimensional crisis that threatens the fundamental rights and freedoms of individuals. Impacts such as rising temperatures on a global scale, an increase in the frequency of extreme weather events and sea level rises have a profound impact on the living conditions of vulnerable communities. In this framework, the link between climate change and human rights has been increasingly discussed both in the academic literature and in the field of international law in recent years.

Global climate change directly affects the earth as a space and human beings as a subject. The rights to life, health, security and environment, which are among the most fundamental rights that human beings are born with as individuals, are directly affected by the global climate crisis. Therefore, it can be stated that there is a direct interaction between global climate change and human rights.

In this study, the relationship between global climate change and human rights will be analyzed in 3 dimensions. The human rights dimension of the crisis, which human rights it affects the most, and human rights-centered prevention strategies that can be taken to combat the crisis will be analyzed.

Keywords: Global Warming, Climate Change, Environment, Human Rights

Jel Codes: K32, K38, Q54.

1. GİRİŞ

1972 yılında İsveç'in başkenti Stockholm kentinde düzenlenen Çevre Konferansı, çevre sorunlarının sınır aşan özelliğinden dolayı çözüm önerilerinin de küresel nitelikte ve uluslararası işbirliği içerisinde yapılması gerektiğini ilk kez vurguladığı için dönüm niteliğinde olmuştur. Aynı yıl kurulan Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP), çevrenin korunması ve bu alanda işbirliğinin başlatılması için kurumsal zemin oluşturmuştur. UNEP'in oluşumu, tehlike altındaki türlerin korunmasına yönelik CITES Sözleşmesi², deniz kirliliğine karşı MARPOL³, sınır aşan uzun menzilli hava kirliliği, Akdeniz Eylem Planı, ozon tabakasının korunmasına yönelik Viyana Sözleşmesi ve Montreal Protokolü gibi uluslararası alanda pek çok önemli ve somut işbirliklerinin oluşumunun önünü açmıştır (Gündoğan, Baş & Sayman, 2015).

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS), 1992 yılında Brezilya'nın Rio kentinde düzenlenen Yeryüzü Zirvesi'nde imzaya açılan Rio Sözleşmelerinin üçüncüsüdür. İklim değişikliği 1994 yılında yürürlüğe giren BMİDÇS'nin birinci maddesinde tanımlanmıştır. Bu tanım bugün kabul gören en yaygın tanımdır. Buna göre iklim değişikliği; "karşılaştırılabilir bir zaman döneminde gözlenen doğal iklim değişikliğine ek olarak, doğrudan

²The Convention on International Trade In Endangered Species of Wild Fauna and Flora (Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme)

³Marine Pollution Convention (Denizlerin Gemiler Tarafından Kirlenmesinin Önlenmesine Ait Uluslararası Sözleşme)

ya da dolaylı olarak küresel atmosferin bileşimini bozan insan faaliyetleri sonucunda iklimde oluşan değişikliklerdir” (United Nations, 1992). Diğer taraftan Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) ise, iklim değişikliğini; istatistiksel testler ile ortaya konulabilir düzeyde iklimin niteliğinin ve özelliklerinin doğal yapıdaki değişiklikler ya da insan faaliyetleri sonucunda çeşitlenmesi ve bu durumun on yıllar ya da daha uzun süreli bir şekilde devam etmesi” şeklinde tanımlamıştır (Kahraman & Şenol, 2018).

Diğer taraftan iklim değişikliği, uluslararası düzeyde güvence altına alınmış bir dizi insan hakkını doğrudan ve dolaylı olarak etkilemektedir. Uluslararası toplum iklimin bu etkilerini önlemek ve gidermek, iklim değişikliğini hafifletmek ve tüm devletlerin iklim krizine uyum sağlaması için gerekli kapasite güçlendirme çalışmalarına destek olma noktasında yükümlülüğe sahiptir (OHCHR, Understanding human rights and climate change, 2015). Bu bağlamda tarihsel süreç içerisinde küresel ısınma, iklim değişikliği ve çevre unsurlarını merkeze alan birçok uluslararası konferans düzenlenmiştir. Bu konferansların ortak noktası sorunun uluslararası toplum tarafından “ortak mücadele edilmesi gereken küresel bir mesele” olduğunun kabul edilmesidir. Bu kapsamda 1970’li yıllardan günümüze Stockholm, Toronto, Rio, Kyoto ve 2015 yılında Paris Konferansları organize edilmiştir.

İklim değişikliğinin sonuçları ile mücadelede geline son noktada uluslararası toplum Paris İklim Antlaşmasını kabul etmiştir. Antlaşma’nın giriş bölümünde “iklim değişikliğini insanoğlunun ortak endişesi olarak kabul eden taraflar, iklim değişikliği ile mücadele etmek üzere harekete geçerken yerli halkların ve yerel toplulukların, göçmenlerin, çocukların ve hassas durumdaki kişilerin haklarını korumakla da sorumludur” ifadesi uluslararası insan hakları ile doğrudan ilgilidir (United Nations, Paris Agreement, 2015). Bu şekilde devletler iklim değişikliğinin olumsuz sonuçları ile mücadeleye çağrılırken alınacak önlem ve tedbir politikalarının temel insan haklarını sekteye uğratmaması vurgulanmıştır.

Bu doğrultuda çalışmada öncelikle küresel iklim değişikliğinin uluslararası insan hakları ile olan ilişkisi, diğer bir ifade ile krizin insan hakları boyutu incelenmiştir. Küresel iklim değişikliğinin hangi insan haklarını nasıl etkilediği, birey ve devletin geleceğini, bekasını nasıl etkileyeceği incelenecektir. Bununla birlikte krizden en çok hangi insan haklarının etkilendiği ve devletlerin kriz ile mücadelelerinde takip edebilecekleri insan hakları merkezli mücadele stratejileri analiz edilecektir. Çalışmada devletlerin bir yandan ekonomik kalkınma, endüstrileşme ve şehirleşme politikaları izlerken diğer taraftan bu amaçlarını iklim, çevre ve insan unsurlarını merkeze alarak nasıl gerçekleştirebilecekleri analiz edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca çalışmada yerkürenin ve insanoğlunun varoluşsal bir tehdidi olarak kabul edilen küresel

iklim değişikliği ile mücadelede yine yaşadığımız asrın en önemli bilimsel çıktısı olan teknoloji ve yapay zekâ ile nasıl karşılık verilebileceği de analiz edilmeye çalışılmıştır.

Uluslararası ilişkiler alanında veri toplama stratejileri, genellikle karmaşık yapılar, devlet-dışı aktörler, uluslararası örgütler, güvenlik, diplomasi, savaş ve barış, dış politika gibi çok boyutlu kavramlara dayanır. Bu nedenle hem nicel, hem nitel, hem de karma yöntemlerle veri toplama yöntemleri mevcuttur. Bu çalışmada da nicel ve nitel veri toplama stratejileri birlikte kullanılmıştır. İlgili çalışmada nicel veri toplama stratejileri kapsamında devletlerin ve uluslararası örgütlerin (AB, BM Genel Kurulu, BM Genel Sekreterliği, OHCHR vb.) resmi istatistik ve veri tabanları kullanılmıştır. Bu veriler bize küresel ısınma ve iklim değişikliği ile mücadelede devletlerin teknik kapasiteleri, iç hukuklarında mücadele yöntemleri ve önleme mekanizmaları hakkında önemli ipuçları sağlamaktadır. Çalışmada yine nicel araştırma yöntemlerinden içerik analizi kapsamında devletlerin ve uluslararası örgütlerin küresel iklim değişikliği ile ilgili resmi açıklamaları, BM Genel Sekreterinin demeçleri ve hükümet liderlerinin politik söylemleri de analiz edilmiştir.

Ayrıca çalışmada nitel veri toplama stratejilerinden de yararlanılmıştır. Bu kapsamda uluslararası antlaşmalar (BMİDÇS, Kyoto Protokolleri, Rio ve Paris Antlaşmaları vb.), resmi raporlar (ilgili BM kararları) ve devletlerin dış politika ve strateji belgeleri analiz edilmiştir. Çalışmada yine ayrı bir nitel araştırma stratejisi olan söylem analizine de başvurulmuştur. Bu bağlamda liderlerin konuşmaları, medya içerikleri ve örgütlerin kuruluş mevzuatları analiz edilmiş olup çalışmada genel anlamda küresel iklim değişikliği krizi ve insan hakları üzerine odaklanılmıştır. Bu çerçevede konu ile ilgili kitap, bilimsel makale, ilgili BM dökümanları ve çeşitli web materyalleri kullanılmıştır.

2. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN İNSAN HAKLARI BOYUTU

İklim değişikliğinin doğrudan etkilediği alanların başında doğal çevre gelse de insanlar üzerinde de ciddi tehlikeler oluşturduğu aşîkârdır. Deniz seviyesinin yükselmesi, aşırı hava dalgaları ve beklenmeyen doğal afetler özellikle kırsal alanlarda yaşayan insanların geçim kaynaklarını ciddi etkilemekte, çeşitli sağlık sorunlarını beraberinde getirmekte ve hatta bazı coğrafi bölgeleri yaşanmaz hale getirmektedir. Bu ifade edilen tehdit unsurlarının bir kısmının yakın gelecekte iklim değişikliğinden dolayı şiddetlenerek devam edeceği öngörülmektedir. Bu tehditlerin özellikle yerel halkları etkilediği, savunmasız gruplar üzerinde ciddi etkiler doğurduğu ve yoksulluğu tetiklediği belirtilmektedir. Bunun yanında iklim değişikliğinin olumsuz etkileri ele alınırken insan hakları merkezli bir yaklaşımın benimsenmesi de önem arz etmektedir (Yüksel, 2010, s. 344).

İnsan Hakları Konseyi 2008 yılından bu yana iklim değişikliğinin insan hakları üzerindeki etkilerinin ele alınmasında aktif olarak rol oynamaktadır. Konsey iklim değişikliğinin insan hakları ve çevre üzerindeki etkisi konusunu özellikle 16/11, 19/10, 25/21 ve 28/11 sayılı kararlarında ele almıştır. Bu kararlarda İnsan Hakları Konseyi, iklim değişikliğinin insan hakları üzerindeki küresel niteliğine dikkat çekmiş ve sorunu uluslararası bir çözüm gerektiren, sınır aşan bir kriz olduğunu kabul etmiştir. Konsey, insan haklarının BMİDÇS ve 2015 sonrası kalkınma gündemi ile ilgili tartışmalar bağlamında ele alınmasının önemini vurgulamış, çalışma ve faaliyetlerinin sonuçlarını BMİDÇS Taraflar Konferansı oturumlarında açıklamıştır (OHCHR, 2015).

Temelinde beşeri faaliyetlerinin yer aldığı iklim değişikliği krizinin insan hakları üzerinde olumsuz etkileri olduğu bugün açıkça kabul edilmektedir. İklim değişikliğinin yaşama, kendi kaderini tayin etme, kalkınma, gıda, sağlık, su ve barınma hakları da dâhil olmak üzere çok çeşitli insan hakları üzerinde derin etkileri vardır. Evrensel insan hakları, iklim değişikliğini hafifletmeye ve iklim değişikliğine uyum sağlamaya yönelik küresel çabaların devamlı, eşitlik ve ayrımcılık yapmama temelinde, istikrarlı ve şeffaf bir şekilde yürütülmesini gerektirmektedir. Basitçe ifade etmek gerekirse, iklim değişikliği bir insan hakları sorunudur ve “insan hakları çerçevesi” çözümün bir parçası olmalıdır (OHCHR, 2015).

Küresel iklim değişikliği ile mücadelede hak temelli yaklaşım, öncelikle devletler başta olmak üzere tüm bölgesel ve küresel aktörlerin temel insan haklarına saygı duyma, bu hakları koruma, yerine getirme ve geliştirme konusunda teminat vermesini gerektirir. Bu doğrultuda meydana getirilecek küresel iklim rejiminin sadece insan hakları merkezli olması da yeterli kabul edilmeyecektir. Toplumdaki eşitsizliklerin, kırılganlıkların ve yükümlülüklerin analiz edilmesi, bunların yanında ayrımcı uygulamaların, adil olmayan güç dağılımlarının ve eşitsizlikleri derinleştiren uygulamaların da terk edilmesi kritik bir öneme sahiptir. Bu doğrultuda karar alma mekanizmalarının merkezinde insan hakları hukuku asıl amaç olmalıdır. İkinci olarak, hak ile yükümlülük arasında var olan dengenin muhafaza edilmesi için hak sahiplerinin hakları ile muhatapların yükümlülüklerin net bir şekilde tanımlanması ve birbirinden ayrışması da önem arz etmektedir. Üçüncü olarak da evrensel insan hakları metinleri, küresel ve bölgesel insan hakları sözleşmeleri, insan hakları hukukundan türetilen ilke ve standartlara iklim değişikliği ile mücadele sürecinin tüm aşamalarında tam riayet edilmelidir (Yurtcanlı Duymaz, 2020, s. 2).

Bireyler ve kişi grupları insan hakları hukuku kapsamında devletleri, yaptıkları ihlaller karşısında mahkemeler nezdinde şikâyet ederek etkili çözüm mekanizmalarının işletilmesini sağlayabilir. Bu bağlamda bireyler sahip oldukları temel hakları (yaşama, sağlık, barınma ve

mülkiyet gibi) koruma adına insan hakları hukukunu iklim değişikliğine karşı mücadelede etkili bir araç olarak kullanabilirler. Zira iklim değişikliği ile mücadele ve küresel iklim rejimini düzenlemeye yönelik olarak kaleme alınan Paris iklim sözleşmesi ve uluslararası çevre hukukuna ait diğer benzeri antlaşmalar birey veya gruplara, devletlere karşı herhangi bir mahkeme nezdinde başvuru yapma hakkı sağlamamaktadır. İklim değişikliği olgusunu insan hakları hukuku kapsamında değerlendirmenin bir faydası da böyle bir denetim aracının eksikliğinin giderilmesi olacaktır. Kısaca bireyler insan hakları hukukunu iklim değişikliği ile mücadelede araçsallaştırabilecek, devletlerin iklim değişikliğine dolayısıyla bazı temel haklarının ihlaline sebep olan fiillerini mahkemelere taşıma imkânına sahip olacaklardır (Yüksel, 2010, s. 344).

Bununla birlikte iklim değişikliği ile ilgili suç teşkil eden devlet fiillerinin insan hakları hukuku kapsamında incelenmesinin birtakım zorlukları da barındırdığı ifade edilebilir. İnsan hakları ile ilgili uluslararası sözleşmeler bireylere ve kişi gruplarına bir insan hakkı ihlaline uğramaları ve bu ihlalden “doğrudan ve ciddi şekilde etkilendiklerini” ispat etmeleri halinde uluslararası mahkemelerde dava açma hakkı tanımaktadır. Ancak iklim değişikliği ile ilgili tehdit unsurundan bireysel bir hakkın “doğrudan ve ciddi şekilde etkilenme” durumunu ispat etmek kolay olmamaktadır. İkinci bir zorluk da iklim değişikliği meselesinde devletlerin sorumluluğunun tespiti sorunsalıdır. Devletlerin sorumluluklarının tespit edilmesinde farklı teoriler mevcutsa da iklim krizinde hangi devletin krize ne kadar katkıda bulunduğunu kesin ve net sayılarla belirlemek mümkün değildir.

Gerek bölgesel gerekse de küresel birçok insan hakları belgesinde, bir devlet sadece kendi sınırları içinde yaşayan ve kendisine vatandaşlık bağı ile bağlı bulunan vatandaşlar üzerinde yargı yetkisine sahip olduğu, sadece bu bireylerin haklarının ihlal edilmesinden sorumlu tutulabileceği ifade edilmektedir. Küresel ısınma ve iklim değişikliği kaynaklı meydana gelen doğal afet sonucunda oluşan zararın tespit edilmesinde devletin sorumluluğunun doğmasına ilişkin pek çok yetki sorunu bulunmaktadır. Bu yetki sorun alanlarından ilki ve en önemlisi her bir devletin iklim değişikliğine farklı düzeylerde sebep olmasına karşın iklim değişikliğinin en önemli insan kaynaklı sebebi olan sera gazı salımlarının ortaya çıkmasında devletlerin etkilerinin kümülatif olmasıdır. Diğer bir ifade ile küresel ısınma ve iklim değişikliğine sebep olan sera gazı salımları tekil bir tehdit olmasına rağmen ortaya çıkmasında birden fazla devlet etkili olmakta, devletlerin toplu eylemleri sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu da iklim değişikliğinin etkilerinin yayılmasında birden fazla devlet etkili olmasına rağmen tehdit unsuru ile belirli bir devlet arasında sebep-sonuç ilişkisinin kurulmasını zorlaştırmaktadır. Bunun yanında insan

hakları hukuku kapsamında sınır ötesi yargı yetkisi de çözümlenmesi gereken bir diğer sorun alanıdır. Küresel iklim değişikliği yerelde başlayıp etki itibarı ile sınır aşan bir tehdit unsurudur. Bu sebep ile bireyler devletleri bu alanda şikâyet etmek istediklerinde sorunun tam olarak nerede başladığı, nereleri etkilediği ve sorumluluk ilişkisinin nasıl kurulacağı kestirilememektedir. Bu durumda uluslararası hukuk ve bilhassa insan hakları hukuku kapsamında yargı yetkisi kural olarak ülkesel yargı yetkisi ile sınırlı olduğundan sınır ötesi zararı kapsamamaktadır (Yüksel, 2010, s. 345).

İklim değişikliği devletlerin sınırları dışında meydana gelse dahi etkisi itibarı ile herhangi bir insan hakkı ihlaline sebep oluyorsa, buna sebep olan devletlerin sorumlu tutulabileceği kabul edilmektedir. Ancak bu noktada ilgili devlet ile sera gazı yayma fiili arasında sorumluluk ilişkisi kurmak pek kolay olmamaktadır. Böyle bir değerlendirme teoride bir devletin sera gazı salımının sınır ötesi etkilerinden dolayı insan hakları çerçevesinde sorumlu tutulmasını gerektirir. Sınır aşan yargı yetkisi konusu da bu noktada gündeme gelmektedir. Burada sınır aşan yargı yetkisi ile ilgili zorluk konunun çok geniş bir sorumluluk alanına yayılmasıdır. Dünyanın herhangi bir bölgesindeki bir devletin sanayi faaliyetlerini hızlandırması sonucu atmosfere saldıgı sera gazı salımlarını artırması küresel ısınma ve iklim değişikliği bağlamında tüm dünya devletlerini etkilemektedir. Bu noktada herhangi bir ülke vatandaşı olan birey ya da kişi grupları sera gazı salımında bulunan devletin aleyhinde uluslararası yargı mercilerine başvuru yapabileceklerdir. Bu tarz senaryolar bir yandan bireylerin insan hakları kapsamında insani taleplerini çeşitli makamlar önünde ileri sürmelerine imkan tanırken diğer yandan başvurunun değerlendirilmesinde yetkili organın tespitini zorlaştırabilecektir (Yüksel, 2010, s. 346).

3. KÜRESEL İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ İLE MÜCADELEDE ALINABİLECEK İNSAN HAKLARI MERKEZLİ ÖNLEME STRATEJİLERİ

İklim değişikliği, tarımsal üretim, insan sağlığı, içilebilir suya erişim ve kıyı topluluklarının yaşam alanlarına yönelik tehditler oluşturmakta, insan yaşamına ve geçim kaynaklarına yeni sosyo-ekonomik kırılganlıklar getirmektedir. Örneğin tarımsal alanda öngörülemeyen yağış modelleri ekim ve hasat mevsimlerini istikrarsızlaştırmaktadır. Sağlık alanında sıtma ve dang humması gibi ölümcül hastalıkların ortaya çıkmasına ve yeni bölgelere yayılmasına neden olmaktadır. Seller ve kuraklıklar, toplumların yeterli ve güvenilir içme suyuna erişimini kısıtlamaktadır. Yükselen deniz seviyeleri özellikle kıyı ve ada toplumlarını tehdit etmekte, evlerin sular altında kalmasına neden olmakta ve pasifik ada ülkelerinin tamamını tehdit ederek

iklim değişikliğinden dolayı insanların göç etmesine ve mülteci statüsüne düşmesine yol açmaktadır (Mboya, 2018, s. 52).

İklim değişikliğiyle mücadele politikalarının sadece çevresel değil, aynı zamanda sosyal ve hukuki yönleri de bulunmaktadır. İnsan hakları merkezli bir yaklaşım, özellikle hassas ve kırılgan grupların korunmasına öncelik vererek daha adil ve sürdürülebilir çözümler sunar. İşte bu bağlamda uygulanabilecek başlıca insan hakları odaklı önlemler:

3.1. İnsan Hakları Temelli Politikalar Geliştirmek

İklim politikaları oluşturulurken insan hakları sözleşmeleri ve yükümlülükleri temel alınmalıdır. Özellikle yaşam, sağlık, barınma, su ve gıdaya erişim gibi haklar göz önünde bulundurularak yasal çerçeveler geliştirilmelidir (OHCHR, 2015a).

Devletler zamandan bağımsız olarak, ayrım gözetmeksizin insanın sahip olduğu tüm haklara saygı gösterme, bu hakları koruma ve geliştirme yükümlülüğüne sahiptir. Öngörülebilir uzun zaman diliminde ortaya çıkması beklenen zararlar da dâhil olmak üzere küresel ısınma ve iklim değişikliğinin sebep olduğu insan hakları zararlarını önlemek için gerekli önlemlerin alınmaması bu yükümlülüğü ihlal eder. Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin (IPCC) beşinci raporu, iklim değişikliğinin insan kaynaklı sera gazı emisyonlarından kaynaklandığını teyit etmiştir. İklim değişikliği diğer etkilerinin yanı sıra insanların sağlık, barınma, su ve gıda haklarını da olumsuz etkilemektedir. Bu olumsuz etkilerin gelecekte, iklim değişikliğinin yoğunluğuna bağlı olarak katlanarak artması, çocuklar, yaşlılar, yerli halklar, kırsal kesimde çalışanlar, engelliler ve yoksullar gibi hassas durumdaki bireyleri ve grupları ciddi bir şekilde etkilemesi öngörülmektedir. Bu nedenle devletler iklim değişikliğinin hali hazırdaki ve gelecekteki olumsuz insan hakları etkilerini mümkün olan en geniş ölçüde önlemek amacıyla, düzenleyici tedbirler de dâhil olmak üzere, insan kaynaklı sera gazı emisyonlarını sınırlandırmak için harekete geçmelidirler (OHCHR, 2015).

3.2. Kırılgan Grupların Korunması, Karar Alma Süreçlerine Katılımı ve Tüm Devletlerin İklim Değişikliğine Uyum Sağlamak İçin Gerekli Kapasiteye Sahip Olunmasının Sağlanması

Kadınlar, çocuklar, yaşlılar, yerli halklar ve göçmenler gibi iklim değişikliğinden orantısız şekilde etkilenen grupların karar alma süreçlerine aktif katılımı sağlanmalı; bu gruplar için özel koruma politikaları geliştirilmelidir (BMİDÇS, 2015).

Devletler özellikle hassas bölgelerde (örneğin küçük adalar, kıyıdaş ve alçak kıyı bölgeleri, kurak bölgeler ve kutuplar) yaşayan halklar başta olmak üzere iklim değişikliğinin olumsuz

etkilerinden en çok etkilenen kişilerin haklarını korumak ve güvence altına almak için uygun uyum tedbirlerinin alınmasını sağlamalıdır. Devletler kamu, eğitim ve sağlık alanlarındaki eşitsizlikler gibi faktörlerin iklim değişikliği tehdidinden nasıl etkilendiğini araştırarak, başta büyük risklerle karşı karşıya olan gruplar olmak üzere tüm vatandaşlarının ekonomik, sosyal ve kültürel haklarının korunması için yeterli kaynak ayırmakla, kırılgan topluluklarda uyum kapasitelerini geliştirmekle sorumludurlar (OHCHR, 2015).

3.3. İklim Değişikliğinin Neden Olduğu İnsan Hakları Zararları İçin Hesap Verebilir ve Etkili Çözüm Mekanizmaları Sağlamak

İnsan faktörünün sebep olduğu küresel ısınma ve iklim değişikliği ile mücadele konusunda iki temel yaklaşım bulunmaktadır: Azaltma ve uyum. Bu iki temel yaklaşımdan birincisi; insan faktörünün temel etken olduğu iklim değişikliğinin engellenebilmesi ya da en azından yavaşlatılabilmesi için gerekli önlemlerin alınmasını amaçlamaktadır. İkinci yaklaşım ise; toplum ve devlet ekonomisinin iklim değişikliğinin potansiyel etkilerine karşı hazırlıklı olmasını amaçlayan uyum politikalarını içermektedir. Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin etkilerini azaltmayı amaçlayan yaklaşım, söz konusu krizin temel nedenlerine odaklanırken; ilgili krizin sonuçlarına uyumu hedefleyen uyum yaklaşımı potansiyel sonuçlar üzerine yoğunlaşmaktadır. Küresel iklim krizinin temel nedeni olarak insan faktörünün sebep olduğu sera gazlarını kabul eden azaltma yaklaşımı sera gazı üretiminde kısıntıya gidilmesini gerekli görmektedir. Uyum yaklaşımı ise yükselen deniz seviyesi karşısında kıyılara bentler yapmayı ya da daha kurak iklime uyumlu bitki türlerinin geliştirilmesini öngörmektedir (Doğan & Tüzer, 2011, s. 159).

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme ve diğer insan hakları belgeleri, devletlerin insan hakları ihlalleri için etkili çözüm yollarını garanti etmelerini gerektirmektedir. İklim değişikliği ve deniz seviyesinin yükselmesi, aşırı hava olayları ve kuraklık hâlihazırda milyonlarca bireyin en temel hakkı olan yaşama hakkına ve benzer birçok insan hakkına zarar vermektedir. Bu tehlike unsurlarından etkilenenler hem şimdi hem gelecekte adli ve idari telafi mekanizmaları da dâhil olmak üzere tüm çözüm yollarına erişebilmelidir. Devletlerin iklim değişikliği ve diğer çevresel zararlar bağlamındaki yükümlülükleri sınır içinde ve ötesinde meydana gelen tüm zararları kapsamaktadır. Devletler sera gazı emisyon zararlarının nerede başladığına bakılmaksızın kendi sınırları içerisinde faaliyet gösteren işletmelerin emisyon yönetmeliklerini denetlememeleri durumunda bu işletmelerin iklim değişikliğine sebebiyet vermelerinden dolayı hak sahiplerine karşı sorumlu olacaklardır (OHCHR, 2015).

3.4. Sürdürülebilir, İnsan Hakları Temelli Kalkınma İçin Mevcut Azami Kaynakları Seferber Etmek

Her türlü kalkınma projesinde yalnızca çevresel değil, aynı zamanda insan hakları etkilerinin de analiz edilmesi ve bu raporların kamuoyuyla paylaşılması gerekir (UNEP & OHCHR, 2018).

Temel insan hakları sözleşmeleri uyarınca bireysel ve kolektif olarak hareket eden devletler, ekonomik, sosyal ve kültürel haklarının aşamalı olarak gerçekleştirilmesinin yanı sıra medeni ve siyasi haklarının geliştirilmesi için mevcut azami kaynakları seferber etmekle yükümlüdür. İklim değişikliğinin neden olduğu öngörülebilir insan hakları zararlarını önlemek için mevcut kaynakları harekete geçirecek makul tedbirlerin alınmaması bu yükümlülüğü ihlal etmektedir. İklim değişikliği ile mücadelede devletlerin kalkınma hakkı kapsamında kaynaklarını seferber etmesi vatandaşlarının insan haklarını korumaya yönelik çabalarını baltalamamalı ve bu haklardan ödün verilmesini gerektirmemelidir. Karbon vergisi gibi yenilikçi tedbirler yoksul kesimler üzerindeki olumsuz etkileri en aza indirecek uygun araç ve güvencelerle birlikte işletilmelidir. Vergi sistemi çevresel dışsallıkları içselleştirmek, yoksul ve kırılgan kesimlere fayda sağlayan azaltım ve uyum çabalarını finanse etmek için ek kaynakları harekete geçirecek şekilde tasarlanmalıdır (OHCHR, 2015).

3.5. Uluslararası İşbirliğini Sağlamak

Sera gazı emisyonları dışsallıklar kapsamında değerlendirilebilir ve küresel ölçekte karşılaşılan en büyük piyasa başarısızlığına neden olabilir. Bu kapsamda küresel bir dışsallığın doğurduğu sorunların çözümü için küresel işbirliği de gerekmektedir (Roschmann, 2021, s. 71).

BM Şartı, Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi ve diğer insan hakları sözleşmeleri devletlere tüm insan haklarının güvence altına alınmasını sağlayacak şekilde işbirliği yapma yükümlülüğü getirmektedir. İklim değişikliği nedenleri ve sonuçları ile birlikte sınırları aşan bir insan hakkı tehdididir; bu nedenle uluslararası dayanışma ile desteklenen küresel bir mücadele gerektirir. Devletler iklim değişikliğini ele almak için kaynakları, bilgiyi ve teknolojiyi paylaşmalıdır. İklim değişikliği etkilerinin azaltılması ve adaptasyon politikalarına yönelik uluslararası yardım mevcut taahhütlere ek olmalıdır. İlgili insan hakları ilkeleri uyarınca iklim değişikliği yardımı yeterli, etkili ve şeffaf olmalı, katılımcı, hesap verebilir ve ayrımcı olmayan süreçlerle yönetilmeli ve en çok ihtiyacı olan kişi, grup ve halkları hedef almalıdır. Devletler iklimle bağlantılı yerinden edilme ve göçe müdahale etmek ve yine iklimle bağlantılı çatışma ve güvenlik risklerini ele almak için yerel ve küresel işbirliği çabalarını desteklemekle yükümlüdürler (OHCHR, 2015).

3.6. İklim Değişikliği İle Mücadelede Bilim, Teknoloji ve Yapay Zekâdan Faydalanmak

Toplumun iklim değişikliği konusunda bilinçlendirilmesi, hak temelli bir iklim okuryazarlığının geliştirilmesi ve halkın bu sürece aktif katılımı devletler tarafından sağlanmalıdır (UNESCO, 2020). Bu minvalde eğitim müfredatlarına iklim değişikliği ile ilgili bölümlerin eklenmesi, tarım, orman ve çevre bakanlıklarının sorun ile aktif mücadele etmesinin sağlanması, bu bakanlıkların bilim ve Ar-Ge programları ile desteklenmesi, bölgesel ve küresel düzeyde iklim değişikliği ile ortak mücadele bilincinin oturtulması önem kazanmaktadır.

Günümüzde iklim değişikliği ile mücadelede yapay zekâdan da faydalanılmaktadır. Yapay zekanın iklim değişikliği ile mücadelede kullanılmasının temel sebebi yapay zekanın üst düzey bilgi ve bilişsel yetenekler içeren akıllı sistemler aracılığıyla iklim alanında sınıflandırma, projeksiyon ve karar verme süreçlerini çok kısa bir sürede gerçekleştirebilmesidir. Yapay zekâ teknolojilerinin küresel ısınma ve iklim değişikliği ile mücadelede getirdiği en önemli dönüşüm sorunun özünde var olan öngörülemezliği minimum düzeye düşürebilmesidir. Küresel iklim değişikliği ile mücadelede ve ilgili birçok alanda yapay zekâ destekli uygulamalardan faydalanılmaktadır. Bu alanlardan bazıları; dünya genelindeki ortalama sıcaklıkların projeksiyonlanması, atmosferdeki gaz tabakalarını ölçmeye ilişkin simülasyonlar, küresel iklim değişikliğinin tetiklediği göçlerin izlenmesi, kentlerde akıllı ulaşım sistemlerinin geliştirilmesi, yapılarda kullanılan malzemelerin karbon ayak izinin hesaplanması ve iklim politikalarının sosyal ve ekonomik sonuçlarının değerlendirilmesidir (Tuğaç, 2023, s. 77).

Devletler, küresel iklim değişikliğiyle mücadelede teknoloji ve yapay zekâdan (YZ) çok çeşitli alanlarda faydalanmaktadır. Bu teknolojiler, sera gazı emisyonlarının azaltılmasından afet yönetimine, enerji verimliliğinden tarım ve atık yönetimine kadar geniş bir yelpazede kullanılmaktadır. Devletlerin YZ ve teknolojiyi iklim kriziyle mücadelede nasıl kullandığına dair bazı örnekler vermek gerekirse; i) iklim modelleme ve tahmin sistemleri, ii) afet erken uyarı sistemleri, iii) enerji verimliliği ve yenilebilir enerji optimizasyonu, iv) atık yönetimi ve geri dönüşüm, v) tarımda sürdürülebilirlik, vi) doğal kaynakların izlenmesi ve korunması, vii) şehir planlaması ve akıllı altyapılar, viii) politika geliştirme ve karar destek sistemleri (9 ways AI is helping tackle climate change, 2024).

3.7. İnsan Haklarını Ticari Zararlardan Korumak

İnsan hakları bir bütün olarak aralarında hiyerarşi olmayan temel bir hak kategorisidir. Diğer bir ifade ile herhangi bir insan hakkının diğerine üstünlüğü ya da önceliği bulunmamaktadır. Tüm insan hakları birlikte sahip olduğunda ve kullanıldığında gerçek manada fonksiyonunu

yerine getirmiş kabul edilmektedir. Sadece yaşam hakkı ancak bu hakkın korunması ile istifade edilebilir olduğundan özellikle korunması gereken temel insan hakkıdır (Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, 2019, s. 16).

BM İş Dünyası ve İnsan Hakları Rehber İlkeleri'ne göre devletler işletmelerin ticari haklarını korumakla yükümlü olduğu gibi işletmeler de bireylerin insan haklarına saygı gösterme ve bu haklara zarar vermemekle sorumludur. Devletler tüm vatandaşlarını işletmelerin neden olduğu insan hakları zararlarından korumak için uygun önlemleri almakla sorumludur. Hükümetler özel sektörle ortak yürütülen faaliyetler de dâhil olmak üzere kendi faaliyetlerinin insan haklarına zarar vermediğini ve bu tür zararların meydana geldiği durumlarda da etkili çözüm yolları sunmakla sorumludur. İşletmeler de aynı şekilde yükümlülük sahibidir. İşletmeler iklim üzerindeki etkileri bağlamında hesap verebilir olmalı ve insan haklarına saygı göstererek iklim değişikliğini azaltma ve uyum çabalarına sorumlu bir şekilde katılmalıdır. Devletlerin iklim değişikliğine yönelik özel finansman sağlamaları veya piyasa temelli yaklaşımları ile küresel iklim değişikliği konusunda işletmelerden bu girişimlere destek istemeleri kritik önem taşımaktadır (OHCHR, 2015). Bunun yanında iklim fonlarının dağıtımında yoksul ülkelerin ve toplumların hakları gözetilmeli, “ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar” ilkesi çerçevesinde destek sağlanmalıdır (UNFCCC, 1992).

3.8. Eşitliği ve Ayrımcılık Yapmamayı Garanti Altına Almak

Ayrımcılık yasağı ve eşitlik ilkesi uluslararası insan hakları koruma rejiminin temel ilkelerinden biridir. Adaletin sağlanması ancak eşitliğin varlığı ile mümkün olabilir. Bu sebeple ayrımcılık yasağının ihlal edilmesi ile eşitlik ve neticede de adalet göz ardı edilmiş olur. Hukukun üstünlüğünün diğer hukuk ilkeleri ile uygulandığı toplumlarda adaletsiz bir ortamdan bahsetmek mümkün değildir (Demir, 2021, s. 1).

İklim değişikliği, yaşam, barınma, su ve temizlik, gıda, sağlık, kalkınma, kişi güvenliği ve yeterli yaşam standardı hakları da dâhil olmak üzere pek çok insan hakkını ya doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemektedir. Ayrıca iklim değişikliğinin etkileri, çocuklar, yerli halklar ve engelliler de dâhil olmak üzere hassas durumda olan kişileri, grupları ve halkları orantısız bir şekilde etkileyen eşitsizlikleri daha da kötüleştirmektedir (OHCHR, 2015). Tam bu noktada iklim adaleti terimini açıklamak gerekmektedir. İklim adaleti temelinde iklim değişikliği krizinin moral/ahlaki boyutuna işaret etmektedir. Özellikle son yirmi yıldır iklim tartışmalarının merkezinde yer alan iklim adaleti kavramı, iklim değişikliği krizinin kırılgan toplumlar üzerindeki orantısız etkisine odaklanmaktadır. En temel anlamda iklim adaleti, iklim değişikliğinin meydana gelmesinde en az sorumluluğa sahip olan bireylerin, krizin

sonuçlarından ilk ve en fazla etkilenmesi şeklinde tezahür eden bir adaletsizliğe işaret etmektedir (Kaya, 2017, s. 88).

İklim adaleti i en yalın hali ile krizin etkilerinin adil olmayan bir şekilde yayılmasını, en az etki katkı sağlayan ülkelerin en fazla zarara uğradığını ifade etmektedir. İklim adaleti, iklim değişikliğine karşı alınacak önlemlerin ve politikaların, insan haklarına saygılı, eşitlikçi ve kapsayıcı olmasını gerektirmektedir (Schlosberg & B. Collins, 2014). Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi (UNHRC), iklim değişikliği ile mücadelede insan hakları temelli yaklaşımların önemini birçok raporunda önemle vurgulamıştır (UNHRC, 2021).

İklim adaleti devletlerin iklim değişikliği konusunda adalet ve hakkaniyet temelinde, kapasitelerine uygun olarak harekete geçmelerine, ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklarına işaret etmektedir. Adil ve hakkaniyetli iklim eylemi, gelişmekte olan ülkelerdeki insanların yanı sıra yoksulluk içinde yaşayan insanlar, yerli halklar, kadınlar ve çocuklar gibi hassas durumdaki bireylere, topluluklara ve gelecek nesillere fayda sağlamalıdır. BMİDÇS’de yer alan hakkaniyet, fayda ve külfetlerin adil paylaşımı ilkeleri gereğince yüksek emisyon oranlarına sahip gelişmiş ülkeler, sera gazı emisyonlarını azaltmada gelişmekte olan ülkelere mali kaynak ve teknik yardım konusunda destek sağlamalıdır. Ayrıca küresel şirketler, iklim değişikliğinden etkilenen küçük ada devletleri başta olmak üzere gelecek nesillerin haklarını da koruyacak şekilde tüm topluluklar, bireyler ve STK’lar ile dayanışma içinde olmalı, krizin olumsuz etkilerini gidermede adil ve hakkaniyetli politika ve programlar geliştirmelidir (OHCHR).

Devletler eşitliği ve ayrımcılık yapmamayı garanti altına almayı taahhüt etmişlerdir. Devletlerin iklim değişikliği ile mücadele politikaları eşitsizliklere sebep olmamalı ve tüm kesimleri içermelidir. Örneğin, bölgede yaşayan yerli halkların insan hakları “”BM Yerli Halkların İnsan Hakları Bildirgesi” doğrultusunda devletin iklim değişikliği ile mücadele politikasına tam olarak yansıtılmalıdır. Ayrıca bu grupların insan haklarını etkileyebilecek iklim ve çevresel eylemler onların rızaları olmadan gerçekleştirilmemelidir. Bu yerli azınlık gruplarının insan hakları toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik çabalar da dâhil olmak üzere iklim değişikliğini hafifletme ve uyum sağlamaya yönelik tüm devlet planlamalarına dâhil edilmesine özen gösterilmelidir. Çocukların, yaşlıların, azınlıkların, göçmenlerin ve hassas durumdaki diğer kişilerin hakları etkin bir şekilde korunmalıdır (OHCHR, 2015)

3.9. Anlamli ve Bilinçli Katılımı Sağlamak

Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme ve diğer insan hakları belgeleri tüm bireylerin kamu işlerine özgürce, aktif ve anlamlı katılım hakkını garanti altına almaktadır. Hak

temelli iklim değişikliği ile mücadele politikalarının devlet eliyle alınabilmesi için bu husus kritik öneme sahiptir. Açık ve şeffaf devlet politikaları bireylerin insan haklarının iklim değişikliği ile mücadele sürecinde dikkate alınmasını ve sera gazı emisyonları, iklim değişikliği ve etkilerinin doğru ve şeffaf ölçümlerini gerektirir. Devletler, iklim değişikliği ile mücadele ve doğal afetlerle ilgili erken uyarı sistemlerinin bilgilerini toplumun tüm kesimlerinin kullanımına sunmalıdır. Uyum ve azaltım planları kamuya açık olmalı, şeffaf bir şekilde finanse edilmeli ve etkilenen grupların şartları dikkate alınarak geliştirilmelidir. Hassas durumdaki kişilerin, grupların ve halkların karar alma süreçlerine katılımıyla ilgili insan hakları yükümlülüklerine uyulmasına dikkat edilmelidir. Uyum ve azaltım çabalarının korunmaları gereken kişiler üzerinde olumsuz etkilere yol açmamasına özellikle dikkat edilmelidir. İklim değişikliği ile mücadelede alınacak önlemlerin insan hakları merkezli olduğundan emin olmak için bu eylemlerin insan hakları etki değerlendirmeleri yapılmalıdır. Ayrıca devletler iklim değişikliği ile mücadele bağlamında ilgili insan hakları mekanizmalarını geliştirmeli, iklim değişikliğinin kırılgan gruplar üzerindeki etkilerini analiz etmek için ilgili bilimsel verileri kullanmalı ve insan haklarını merkeze alan eylemler gözetmelidir (OHCHR, 2015).

Şehirler ve iklim değişikliği konusunda yapılan çalışmalarda öncelik şehirde yaşayan bireylerin iklim değişikliği konusunda bilinç ve farkındalıklarının artması yönündedir. Bu doğrultuda iklim değişikliği ile mücadele konusunda farkındalığın artması konusunu ele alan araştırmalar, hükümetlerin iklim değişikliği ile mücadeleyi amaç edinmesinin, bireylerin tepki vermesini artırdığını ve bireyleri krize karşı tepki vermede motive ettiğini ortaya çıkarmıştır (Ağıralan & Sadioğlu, 2021, s. 632).

Devletlerin, bölgesel ve uluslararası örgütlerin, STK'ların ve hükümetler dışı kuruluşların sahip oldukları sorumluluk alanlarına iklim değişikliği ile mücadelenin eklenmesi ve bu aktörlerin bu yükümlülüklerini yerine getirmeleri önem arz etmektedir. İklim değişikliği ile mücadelede uluslararası işbirliği sağlama, bilimsel kaynaklardan faydalanma, teknolojinin hızı ve etkinliğinden yararlanma önemli konu başlıklarıdır. Yine konu ile ilgili uluslararası yargı mekanizmalarının kurulması, oluşturulan küresel iklim rejimine uygun endüstriyel politikalar izlemeyen devlet ve diğer aktörlerin cezalandırılması önem arz etmektedir. Küresel iklim rejiminin insan hakları merkezli politikalar üzerine inşa edilmesi, insan hakları merkezli iklim politikalarının benimsenmesi dikkate alınması gereken noktalardır.

Sonuç olarak iklim değişikliği ile mücadele sadece bilimsel ve teknolojik çözümlerle sınırlı kalmamalıdır. İnsan hakları temelli bir yaklaşım, mücadele sürecini daha etik, adil ve kapsayıcı

kılar. Devletler, özel sektör ve sivil toplum bu sürece birlikte dâhil olmalı, iklim adaleti sağlanarak toplumsal eşitlik gözetilmelidir.

4. HANGİ İNSAN HAKLARI İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNDEN EN FAZLA ETKİLENMEKTEDİR?

İklim değişikliği ile insan hakları arasında özne-çevre ilişkisi bulunmaktadır. İnsanın özne olduğu ancak aynı zamanda iklim değişikliğine sebep olan fiilleri nedeni ile doğal iklim döngüsü üzerinde ciddi bir tehdit oluşturduğu bir ilişkiden bahsedebiliriz. Gerek doğal olarak gerekse insan kaynaklı meydana gelen iklim değişikliğinin tüm ekosistem ve doğal yaşam döngüleri üzerinde ciddi ve geri döndürülemez etkileri gün geçtikçe artmaktadır. Bu küresel kriz, yaşama hakkı, sağlık hakkı, barınma hakkı, gıda ve beslenme hakkı, temiz su kaynaklarına erişim hakkı, güvenli bir çevrede yaşama hakkı ve küçük ada ülkelerinde yaşayan insan grupları özelinde kendi kaderini tayin etme (var olma) hakkı gibi çeşitli insan hakları üzerinde yıkıcı etkilere sahiptir.

IPCC'nin Beşinci Değerlendirme Raporu (WGII AR5) etki, uyum ve kırılganlık parametreleri üzerinden iklim değişikliği faktörünün getirmiş olduğu risk ve potansiyel fayda modellerinin nasıl değiştiğini analiz etmektedir. Diğer bir ifade ile rapor iklim değişikliğiyle ilgili etki ve risklerin uyum ve azaltım politikaları ile nasıl dengelenip yönetilebileceğini değerlendirmektedir. Raporda iklim değişikliği ile mücadelede ihtiyaçlar, seçenekler, fırsatlar, kısıtlamalar, sınırlar ve uyumla ilgili diğer hususlar da değerlendirilmektedir (IPCC, 2014). İlgili raporda iklimsel değişimlerin “ekosistem ve doğal çevre”, “fiziksel altyapı ve insan yerleşimleri” ve “geçim kaynakları, sağlık ve güvenlik” üzerine gözlemlenen etkilerinin milyonlarca insanı, ekolojik dengeyi, doğa ve ilişkili olduğu fiziksel çevreyi nasıl olumsuz etkilediği ortaya konulmaktadır (Yurtcanlı Duymaz, 2020, s. 2).

Milyonlarca insanın iklim değişikliğinden dolayı göç etme ihtimali şu anda iklim değişikliğinin en çarpıcı sonuçları arasında yer almaktadır ve giderek hükümetler ve politika yapıcılar için büyük bir endişe konusu haline gelmektedir. İster “iklim mültecileri”, ister “ekonomik göçmenler” veya “yerinden edilmiş insanlar” olarak adlandırılsın, iklim değişikliğinin neden olduğu göçün birçok yüzü vardır. İklim değişikliği dünyadaki herkesi farklı şekillerde etkilemektedir. Örneğin, su veya verimli topraklar gibi kıt doğal kaynaklar üzerindeki anlaşmazlıklar şiddetli çatışmalara neden olabilir; kuraklıklar yerinden edilmelere neden olabilir; verimli toprakların seller ile tahrip olması ve kıyı bölgelerin sular altında kalması insanları yer değiştirmeye ve göç etmeye zorlayabilir (Manou, vd., 2017, s. 3).

“İklim mültecileri” terimi uluslararası hukukta yeni bir terim olmakla birlikte hukuksal sonuç doğurup doğuramayacağı akademik camiada tartışmalıdır. 1951 Cenevre Sözleşmesi’ne göre mülteci; “ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen kişidir.” Bu noktada belirtmek gerekir ki ilgili sözleşmeye göre küresel ısınma, iklim değişikliği ve çevresel bozulmalar nedeni ile yerinden edilen, göç eden kişiler “mülteci” olarak kabul edilmemektedir. Sözleşmede mülteci tanımında geçen “haklı sebeplerle zulme uğrama endişesi taşıma” ve “bulunduğu ülkeyi terk etmiş” olmak, iklim değişikliğinden dolayı yerinden edilen ya da göç eden kişilere mülteci statüsü verilip verilmemesi üzerine akademik çalışmalarda yaşanan tartışmaların temelinde yer alan temel iki noktadır. Bu noktada son dönemlerde sıklıkla birçok akademik çalışmaya konu olan “iklim mültecileri” kavramı uluslararası mülteci hukuku alanında halen tartışmalı bir terim olmakla birlikte şu anda yürürlükte olan ve mülteciliğin uluslararası anayasası sayılabilecek 1951 tarihli “Mültecilerin Hukuki Statüsüne Dair Birleşmiş Milletler Sözleşmesi”ne göre hukuki bir karşılığı bulunmamaktadır (Gökpınar, 2020, s. 98).

Küresel iklim değişikliğinin etkilediği temel insan haklarının başında her insanın doğuştan ve sadece insan olduğu için sahip olduğu “var olma ve yaşamını sürdürme hakkı” gelmektedir. Bu hak sadece insan ırkına mahsus olmamakla birlikte diğer tüm ekosistemdeki canlı türlerini de kapsamaktadır. Yine iklim değişikliği ile yakından ilişki olan bir diğer insan hakkı “güvenli bir çevreye sahip olma” hakkıdır. Bu hak çerçevesinde her birey kendi varlığını ve bütünlüğünü güvenli ve sağlıklı bir çevrede idame ettirebilmektedir. Söz konusu “güvenli bir çevrede hayatını idame ettirme hakkı” dünyanın farklı bölgelerindeki birçok devletin ulusal anayasalarında korunma altına alınmıştır. Dolayısıyla sağlıklı ve güvenli bir çevreyi halklarına temin etme ve bu doğrultuda bireylerin yaşamlarını sağlık ve güven içinde idame ettirmelerine yardımcı olmak devletlerin önemli sorumluluk alanlarının başında gelmektedir.

Ulusal düzeyde birçok ülkenin anayasasında temel insani bir hak olarak çevre ve yaşam alanı (ekosistem) hakkında çeşitli maddelerin bulunduğunu görmek mümkündür. Örneğin, Güney Afrika Cumhuriyeti Anayasası’nın 24. maddesi bireylere sağlıklı bir çevre ve sürdürülebilir gelişmeyi temin etmektedir. Benzer şekilde Alman Anayasası’nın 20. maddesinin (a) bendinde yaşamın doğal temellerinin koruma altında olduğu belirtilmektedir. Yine Hindistan

Anayasası'nın 48 (A) maddesi devletin çevreyi korumaya ve geliştirmeye gayret edeceğini ifade etmektedir. Rus Anayasası'nın 42. maddesi her insanın sağlıklı ve elverişli bir çevrede yaşama hakkının bulunduğunu beyan etmektedir. Son olarak Türk Anayasası'nın 56. maddesinde herkesin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkının bulunduğu garanti altına alınmaktadır. Benzer maddeler çeşitli ülkelerin anayasalarında ifade edilmiştir (Roschmann, 2021).

Bu noktada küresel iklim değişikliği krizinden hangi insan haklarının en fazla etkilendiğine kısa başlıklar halinde değinmek yerinde olacaktır. Burada dolaylı olarak birçok insan hakkı zikredilebilir ancak en önemli ve akla ilk gelen başlıca haklar zikredilecektir.

4.1. Yaşama Hakkı

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (İHEB)'nin üçüncü maddesine göre herkes yaşama, özgürlük ve kişi güvenliği hakkına sahiptir. Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi (MSHS)'nin altıncı maddesine göre her insanın doğuştan gelen yaşama hakkı vardır. Bu hak yasalarla korunacaktır. Hiç kimsenin yaşama hakkı keyfi olarak elinden alınamaz (Medenî ve Siyasî Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu (1/589), 2003) denilerek her insanın doğuştan yaşam hakkına sahip olduğu ilkesi yinelenmektedir. Tüm devletler yaşam hakkına saygı göstermeyi, bu hakkı korumayı, geliştirmeyi ve yerine getirmeyi taahhüt etmiştir. Bu, en azından devletlerin öngörülebilir ve önlenabilir yaşam kayıplarına karşı etkili tedbirler almasını gerektirir (OHCHR, 2015). Burada iklim değişikliğinin en çok etkilediği insan haklarının başında “yaşamak ve varlığını devam ettirmek” hakkı geldiğini görmekteyiz. Yaşama hakkı ile yakından ilgili olan güvenlik, sağlık, çevre hakları da dolaylı olarak iklim değişikliğinden etkilenmektedir.

Küresel iklim değişikliğinin her yıl ortalama 400.000 kişinin ölümüne yol açtığı; bu ölümlerin büyük bir kısmının gelişmemiş ülkelerde özellikle çocukları etkileyen açlık ve bulaşıcı hastalıklardan kaynaklandığı ifade edilmektedir. Mevcut karbon yoğun enerji sistemi ve ilgili beşeri faaliyetler, hava kirliliği, tehlikeli meslekler ve kanserle bağlantılı olarak her yıl tahmini 4.5 milyon insan yaşamını yitirmektedir. Günümüzdeki karbon yoğun enerji kullanımının bu şekilde devam etmesi halinde 2030 yılına kadar 6 milyon kişinin öleceği tahmin edilmektedir; bu ölümlerin 700.000'e yakını iklim değişikliğine sebep olan eylem ve fiillerden kaynaklanacaktır. Bu da birleşik bir iklim karbon krizinin bugün ile önümüzdeki on yılın sonu arasında 100 milyon can alacağı anlamına gelmektedir (DARA and the Climate Vulnerable Forum, 2012, s. 17).

İklim değişikliği kaynaklı aşırı hava olayları yaşam hakkına yönelik en görünür ve tehlikeli tehdit gibi görünse de benzer tehdit unsurları da mevcuttur. İklim değişikliği kaynaklı kuraklık, artan sıcaklıklar, artan hastalık ve virüs türleri ölümcül olabilmektedir. Yukarıda da ifade edildiği üzere, iklim değişikliği yılda yaklaşık 400.000 kişinin ölümüne sebep olmaktadır ve bu sayının 2030 yılına kadar 700.00'e yükselmesi beklenmektedir. İnsanların en temel hakkı olan yaşam hakkını korumak için devletler iklim değişikliğini hafifletmek, uyum sağlamak ve can kayıplarını önlemek için etkili tedbirler almakla sorumludurlar (OHCHR, 2015).

4.2. Sağlık Hakkı

BMİDÇS'nin birinci maddesinde "iklim değişikliğinin zararlı etkisi"nden kastın ne olduğu açıklığa kavuşturulmuştur. Buna göre zararlı etki doğal haldeki ekosistemlerin, kendilerini onarma yeteneği olmayan sosyo-ekonomik sistemlerin veya insan sağlığı üzerinde önemli etkileri olan iklim değişikliğinin fiziksel çevrede veya biyotada ortaya çıkardığı değişiklikler" (Arıkan, 2006, s. 9) olarak tanımlanmıştır. Yine sözleşmenin üçüncü maddesinde " taraflar, iklim değişikliği nedenlerini önceden tahmin etmek, önlemek veya en aza indirmek, zararlı etkilerini azaltmak için önleyici önlemler almalıdır" (Arıkan, 2006, s. 9) şeklinde devletleri tedbir almaya yöneltmektedir. Yine Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 12. maddesinde "bu sözleşmeye taraf devletler herkesin ulaşılabilir en yüksek fiziksel ve zihinsel sağlık standardına sahip olma hakkını kabul eder (Medenî ve Siyasî Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu (1/589), 2003)" şeklinde bireylerin sağlık hakkına atıfta bulunmaktadır.

Küresel iklim değişikliği yetersiz beslenmeye neden olan temiz ve sağlıklı suya erişimi kısıtlamaktadır. Küresel iklim değişikliğinin çevresel etkileri çok büyük bir coğrafyada ölümcül hastalıkları tetiklemekte yahut salgın hastalık türlerini artırarak milyonlarca insanın fiziksel ve zihinsel anlamda sağlığını olumsuz etkilemektedir (Yurtcanlı Duymaz, 2020, s. 4). Küresel iklim değişikliğinin en çok etkilediği alanlardan biri de gıda ve tarım sektörüdür. Bu alanda meydana gelen kısıtlamalar ile küresel gıda arzında ciddi engellemeler meydana gelmektedir. Bu da özellikle üçüncü dünya ülkeleri başta olmak üzere milyonlarca bireyin yetersiz beslenmesine ve çeşitli sağlık sorunlarının ortaya çıkmasına, insanların sağlık hakkından mahrum kalmalarına sebep olmaktadır.

Etkisi gözle görülür hale gelen ve daha sık gündeme gelmeye başlayan bir kriz olarak iklim değişikliği, sağlık koşullarını kötüleştirmekte, yeni salgınları tetiklemekte ve toplu sağlık sorunlarının meydana gelmesine neden olmaktadır. İnsanın sağlığı üzerinde etkili olan çevre

faktörünü derinden etkileyen iklim kaynaklı doğal afetlerin dolaylı ve doğrudan etkileri, insanların sağlık hakkını geri döndürülemez şekilde etkilemektedir. Dolayısıyla iklim değişikliğinin dolaylı ve doğrudan insan sağlığı üzerinde ciddi etkileri bulunmaktadır.

4.3. İnsanın Temel Fizyolojik Hakları

Küresel iklim değişikliği krizi insanın yaşamını devam ettirdiği çevre ve temel yaşam ihtiyaçları olan beslenme, barınma ve temiz su kaynaklarına erişim haklarını da ciddi tehdit etmektedir. İklim değişikliği kaynaklı doğal afetlerin hız kazanması, etkilerinin daha fazla hissedilmesi ve temel hayat gereksinimlerine güvenle ulaşmayı zorlaştırması insanın temel ihtiyacı olan yaşam hakkını zedelemektedir. Bu kapsamda burada insanın yaşam hakkı ile yakından ilgili olan ve iklim krizinden etkilenen 3 haktan (su, gıda ve barınma) bahsedilecektir.

4.3.1. Temiz Su Kaynaklarına Erişim Hakkı

Kasım 2002'de BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi su hakkına ilişkin 15 No'lu genel yorumunu kabul ederek şunları belirtmiştir: İnsanın su hakkı, herkese kişisel ve evsel kullanım için yeterli, güvenli, kabul edilebilir, fiziksel olarak erişilebilir ve uygun fiyatlı su hakkı verir (United Nations C., 2002). Genel Kurul 64/292 sayılı kararında "güvenli ve temiz içme suyu ve hıfzıssıhha hakkını, yaşamdan ve tüm insan haklarından tam olarak yararlanılması için gerekli olan bir insan hakkı" olarak kabul etmiştir (United Nations General Assembly, The human right to water and sanitation, 2010).

Dünya Bankası'nın yakın tarihli bir raporuna göre, ortalama 2 santigrat derecelik bir küresel sıcaklık artışı, 1 ila 2 milyar insanın artık ihtiyaçlarını karşılayacak kadar suya sahip olamamasına neden olacaktır. Suyu erişimin azalması, hassas durumdaki kişileri, grupları ve halkları orantısız bir şekilde etkileyecektir. Örneğin, suya erişimin azalması gelişmemiş olan ülkelerde aileleri için uzak kaynaklardan su getirmekten sorumlu olan kadınlar ve kız çocukları için ek yükler getirecektir (OHCHR, 2015).

İnsanın hayatta kalması için ihtiyaç duyduğu temel unsur olan su, kişinin sağlığı açısından da oldukça önemlidir. Küresel iklim krizinin en çok etkilediği kaynaklardan birisi de temiz su kaynaklarıdır. Dünyada zaten kıt olan temiz su kaynakları küresel iklimin fiziksel çevrede meydana getirdiği değişim ve zararlar ile birlikte iyice kısıtlanmıştır. Tatlı su kaynaklarının önemli bir bileşeni olan yağış düzeninin değişmesi, kar örtüsünün incilmesi, sıcaklıkların artması sonucu buharlaşmanın fazlaşması tatlı su kaynaklarını daha da azaltmıştır. Diğer taraftan küresel ısınmaya bağlı olarak buzulların erimesi ve bunun sonucunda da deniz seviyelerinin yükselmesi, yüksek dalgalandırmalar sonucu oluşan kıyı erozyonları ve taşkınlıklar

var olan tuzlu suların içilebilir tatlı su kaynakları ile karışmasına böylece tatlı su kaynaklarının kirlenmesine neden olmaktadır. Küresel ortalama sıcaklık artışlarının iklim rejiminin belirlediği 2 derecenin altında veya 1.5 derecede tutulması hedefi yakalansa bile var olan temiz su kaynaklarının milyarlarca insanın su ihtiyacını karşılamaya yeterli olamayacağı belirtilmektedir. Sonuç itibari ile iklim değişikliğinin hem kentsel hem de kırsal kesimde yaşayan insanların su ihtiyacını daha da şiddetlendireceği, temiz su kaynaklarına erişimi zorlaştıracığı ve yakın zamanda bir su güvenliği sorunu oluşturacağı öngörülmektedir (Yurtcanlı Duymaz, 2020, s. 5).

4.3.2. Beslenme (Gıda) Hakkı

Küresel iklim krizinin neden olduğu ekstrem olaylardan (kuraklık, sel, çölleşme, aşırı hava olayları vb.) en çok etkilenen alanlardan birisi de tarımdır. Özellikle tarım sanayisinin ilkel olarak yürütüldüğü üçüncü dünya ülkelerinde iklim ve insan menşeli aşırı olaylar insanların açlık sınırının altına düşmesine ve göç olaylarının başlamasına neden olmaktadır. Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin sebep olduğu kuraklık ve sellerin yol açtığı gıda güvensizliği, gelişmemiş dünya ülkelerinde yaşamı adeta imkânsız hale getirmektedir. Bu tarz şartlarda yaşayan insanların en temel hakkı olan yaşam ve dolayısıyla gıda hakkı büyük tehlike altına girmektedir.

Gıda hakkı, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (ESKHS)'nde yer almaktadır. ESKHS'nin 11. maddesi "herkesin açlıktan kurtulma temel hakkını" ifade etmekte ve devletlere hem bölgesel hem uluslararası işbirliği ile "dünya gıda kaynaklarının ihtiyaca göre adil bir şekilde dağıtılmasını sağlama" çağrısında bulunmaktadır. Tüm insan hakları gibi devletler gıda hakkına da saygı göstermeli, bu hakkı korumalı, geliştirmeli ve yerine getirmelidir. Ayrıca devletler gıda hakkının ve ESKHS'de yer alan diğer tüm hakların aşamalı olarak gerçekleştirilmesi için gerektiğinde mevcut azami kaynakları seferber etmekle yükümlü tutulmuşlardır (OHCHR, 2015).

IPCC AR5 raporu gıda güvensizliği riski ve özellikle kırsal kesimlerdeki yoksul nüfus için iklim değişikliğine bağlı küresel ısınma, kuraklık, sel ve yağış değişkenliği ve aşırılıkları ile bağlantılı gıda sistemlerinin çökme riskinin (IPCC, 2014, s. 13) bulunduğu dikkat çekmektedir. IPCC'ye göre iklim değişikliği gıda güvenliğini zayıflatmakta; dolayısıyla gıda hakkının hayata geçirilmesini tehdit etmektedir. Dünya Bankası, ortalama küresel sıcaklıkta 2°C'lik bir artışın 100 milyon ila 400 milyon arasında insanı açlık riskiyle karşı karşıya bırakacağını ve her yıl yetersiz beslenme nedeniyle 3 milyondan fazla insanın ölebileceğini tahmin etmektedir (The World Bank, 2010, s. 4). Ayrıca, hassas durumdaki kişiler, gruplar ve

halklar daha büyük risk altındadır. Örneğin, gelişmemiş ülkelerde kadın işgücünün yaklaşık üçte ikisinin, Afrika ülkelerinde ise yüzde 90'ından fazlasının tarımsal işlerde çalıştığı düşünüldüğünde genellikle tek gıda ve gelir kaynağı olan hasat kaybına yönelik tehditler kırsal kesimdeki pek çok kadın ve aile için ciddi sonuçlar doğuracaktır (OHCHR, 2015).

4.3.3. Barınma Hakkı

ESKHS'nin 11. maddesinde “bu sözleşmeye taraf devletler, herkesin yeterli beslenme, giyim ve konut da dâhil olmak üzere kendisi ve ailesi için yeterli bir yaşam düzeyine sahip olma ve yaşam koşullarını sürekli geliştirme hakkına sahip olduğunu teyit eder. Taraf devletler bu hususta hür rızaya dayalı uluslararası işbirliğinin temel önemini kabul ederek, bu hakkın gerçekleşmesini güvence altına almak için uygun tedbirler almakla yükümlüdür” (Medenî ve Siyasî Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu (1/589), 2003) şeklinde ifade edilerek barınma hakkı açıklanmıştır. Burada dikkat çekilmesi gereken husus barınma hakkı ile yaşam hakkı arasında kurulan bağıdır. Barınma hakkı aynı zamanda küresel iklim değişikliğinin en çok etkilediği insan haklarının başında gelir. Çünkü özellikle ada devletleri ve kıyı kesimlerde yaşayan yerel insan grupları başta olmak üzere pek çok insan küresel ısınmanın tetiklediği buzulların erimesi, buna bağlı olarak deniz seviyesinin yükselmesi sonucu konut ya da evlerini terk etmek zorunda kalmaktadır.

İklim değişikliği barınma hakkını çeşitli şekillerde tehdit etmektedir. Aşırı hava olayları çok sayıda insanı yerinden ederek evleri yıkabilmektedir. Kuraklık, erozyon ve sel, bölgeleri kademeli olarak yaşanmaz hale getirerek ülke içinde yerinden edilmelere ve göçe neden olabilmektedir. Deniz seviyesinin yükselmesi alçak bölgelerdeki evlerin üzerinde bulunduğu toprakları tehdit etmektedir (IPCC, 2014, s. 13). Küresel iklim değişikliğinin en çok etkilediği yerler arasında nüfusun yoğun olduğu kıyı alanları ve geniş tarım arazilerinin bulunduğu yerler gelmektedir. Bunlara ek olarak ada devletleri, kurak ve yarı kurak arazilerin çok olduğu bölgeler ve kutup bölgeleri de iklim değişikliğinden en fazla etkilenen bölgeler arasında yer almaktadır. Bununla birlikte artan iklim değişikliği krizine karşı mücadele etme kapasitesini geliştir(e)meyen ve bu krize karşı akıllı kentsel sistemler yap(a)mayan yönetimler risk altındadır. Güvenli şekilde barınmayı imkansız kılan çevresel felaketler, ekolojik, insani ve ulusal güvenliği de ciddi tehdit ederek bölgesel ve küresel göç dalgalarını tetiklemektedir (Yurtcanlı Duymaz, 2020, s. 18). Bu bağlamda küresel iklim değişikliği her insanın doğuştan sahip olduğu yaşamını devam ettirme hakkı için gerekli olan barınma ihtiyacını tehdit etmektedir.

4.4. Halkların Kendi Kaderini Belirleme (Self-Determinasyon) Hakkı

BM Şartı'nın 1. maddesi tüm dünya devletlerine "halkların kendi kaderini tayin etme hakkına" saygı göstermesi çağrısında bulunmaktadır. Ayrıca MSHS ve ESKHS'nin ortak 1. maddesinde "tüm halklar kendi kaderlerini tayin etme hakkına sahiptir. Bu hak sayesinde siyasi statülerini özgürce belirler, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimlerini özgürce sürdürürler" denilmektedir. Devletler tüm halkların kendi kaderini tayin etme hakkına saygı göstermeli ve kendi geçimlerini sağlamak için gerekli kaynaklara sahip olmalarına yardımcı olmalıdır. İklim değişikliği sadece bireylerin yaşamları için değil aynı zamanda halkların geçim kaynakları ve hayatta kalmaları için de bir tehdit oluşturmaktadır (OHCHR, 2015). Küresel iklim değişikliği sonucu sıcaklıkların artması, buzulların erimesi ve deniz seviyelerinin yükselmesi ile birlikte özellikle kıyı bölgeler, ve adalarda yaşayan toplumlar büyük bir risk ile karşı karşıyadırlar.

İklim değişikliğinin yıkıcı etkisinin politik, ekonomik ve kültürel yansıması halkları ve toplumları geleneksel hayat tarzlarını ve yaşam alanlarını bırakmaya zorlaması şeklinde de tezahür etmektedir. Pasifik'te yer alan pek çok ada ülkesi başta olmak üzere dünyanın farklı kırılgan coğrafyalarında yer alan birçok devlet, deniz seviyesinin yükselmesi ve aşırı hava olayları nedeni ile fiilen yok olma, ülke topraklarını kaybetme riski ile karşı karşıyadır. Yaşanan küresel iklim krizinde kırılgan ve hassas ekosistemlerde yaşamlarını sürdüren, geleneksel hayat tarzları dış çevreleri ile sıkı sıkıya bağlı olan pek çok yerel halk ve insan kabileleri her sene iklimsel afetlerle boğuşmakta ve kendilerinin asıl sorumlu olmadığı bu felaketler nedeniyle kritik bir varoluş mücadelesi vermektedir. Bu insanlar kültürel ve sosyal yaşam alanlarını, geleneksel hayat tarzlarını ve toplumsal birlikteliklerini iklim değişikliğinden dolayı terk etmek zorunda kalmaktadır (Yurtcanlı Duymaz, 2020, s. 19).

Halkların kendi kaderlerini kendilerinin belirlemesi ilkesi olan self-determinasyon hakkı devletlerin en temel haklarından. Halkların hak eşitliği ve kendi kaderlerini dışardan müdahale olmadan kendi başlarına, hür iradeleri ile belirleme prensibi BM Şartı'nın ve birçok uluslararası sözleşmenin esas maddelerindendir. Bu bağlamda devletlerin kendi siyasi statülerini, rejimlerini, yönetim şekillerini özgürce belirleme, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelerini sürdürebilme hakları bulunmaktadır. Konunun küresel iklim değişikliği ile olan bağlantısı ise etkileri somut olarak görülen küresel ısınma ve iklim değişikliğinin özellikle pasifik ada halkları başta olmak üzere çeşitli kırılgan ekolojik çevrelerde yaşayan halkların topraklarını ve dolayısıyla kültürlerini, geleneksel yaşam tarzlarını, kimliklerini, vatandaşlıklarını ve en önemlisi varlıklarını kaybetme riski ile karşı karşıya bırakmasıdır. Dolayısıyla iklim değişikliği gelecekte bazı halk toplumlarının ortadan kalkmasına veya

yaşanacak göç dalgaları sonucunda başka toplumlara karışarak asimile olmalarına neden olacaktır.

4.5. Çevre Hakkı

İnsanların temiz ve sağlıklı bir çevreye sahip olma hakkı, 1948 BM İnsan Hakları Bildirgesi'nde "herkesin temiz bir çevrede yaşama hakkı vardır" ifadesi ile belirtilmiş ve 1966 Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme ile güvence altına alınmıştır. Bu hak 1972 Stockholm, 1992 Rio ve 1998 Aarhus Sözleşmeleri ve daha sonraki uluslararası çevre hukuku belgeleriyle de perçinleştirilmiştir. Zamanla "temiz ve sağlıklı bir çevre hakkı" insan hayatının sürdürülebilir kalkınmanın merkezinde yer aldığı bir hakka dönüşmüştür. İnsan hakları ve çevre ile ilgili tüm uluslararası sözleşmeler uluslararası ve yerel hukuk düzeylerinde çevresel adalete erişimi artırma çabalarının güçlü bir itici gücü olmuştur (Pring & Pring, 2016, s. 6).

İnsan hakları ve çevre birbiri ile etkileşim içinde sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleşmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Çevresel sürdürülebilirliği teşvik etme çabaları ancak uygun yasal çerçevede gerçekleşirse etkili olabilir. Çevre hakkı, bilgi edinme hakkı, karar alma süreçlerine halkın katılımı hakkı ve adalete erişim hakkı gibi belirli insan haklarının kullanılmasıyla büyük ölçüde desteklenir. Bugün insan hakları ile çevre arasındaki yakın ilişkiye değinen birçok mahkeme kararı, uluslararası sözleşme ve devlet anayasası bulunmaktadır (Pring & Pring, 2016, s. 6).

Bugünü ve gelecek kuşakları kapsayan, hem bireysel hem kolektif bir niteliğe sahip ve dolayısıyla hayata geçirilmesi için dayanışma ruhunu gerekli kılan çevre hakkı sağlıklı, güvenli, temiz bir çevrede yaşama hakkını ifade etmektedir (Yurtcanlı Duymaz, 2020). Dünya üzerindeki her canlının varlığını güvenli bir çevrede sürdürme, kendi neslini geleceğe güvenli bir şekilde aktarma ve yaşadığı dönem içinde vücut bütünlüğünü güvenli olarak idame ettirme hakkı bulunmaktadır. Tahmin edileceği üzere çevre hakkının önündeki en büyük risk unsuru insan menşeli plansız kentleşme ve sanayileşme politikaları sonucu ortaya çıkan iklim değişikliği, küresel ısınma, doğal felaketler ve aşırı hava olaylarıdır.

İnsan hakları ve çevre konusunda BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği bir rapor hazırlamıştır. Bu rapor BM'ye üye devletler, BM Çevre Programı ve ilgili çok taraflı çevre anlaşmaları dikkate alınarak hazırlanmıştır. Rapor ilgili uluslararası örgütler, STK'lar ve hükümetler arası kuruluşlara danışılarak İnsan Hakları Komitesi'ne sunulmak üzere hazırlanmıştır (Human Rights Council, 2011). Yapılan çalışmada insan hakları ve çevre arasındaki etkileşim şu şekilde maddelendirilmiştir:

- (a) Sürdürülebilir kalkınma ve çevrenin korunması insan refahına ve sağlığına doğrudan katkıda bulunmaktadır;
- (b) Çevreye verilen zarar bireylerin insan haklarından etkin bir şekilde yararlanmasını doğrudan ve dolaylı yönde etkilemektedir;
- (c) Dünyanın farklı bölgelerinde meydana gelen çevresel zararlar nüfusun hâlihazırda hassas durumda olan kesimlerini şiddetli şekilde etkilemektedir;
- (d) Çevresel zararın pek çok biçimi ulus ötesi niteliktedir. Bu tür zararlara yönelik etkili uluslararası işbirliği yapabilmek önem arz etmektedir;
- (e) İnsan hakları kapsamında devletlerin sahip oldukları yükümlülükler ve taahhütler çevrenin korunması gerektirir. Ayrıca çevre alanında uluslararası, bölgesel ve yerel mecraların bilgilendirilmesi ve güçlendirilmesi de önem arz etmektedir. Konu hakkında devletlerin politika tutarlılığı kendi geleceklerini koruyacaktır (Human Rights Council, 2011).

İklim değişikliğinin tetiklediği kısa veya uzun vadede etkisini gösteren doğal felaketler, insan ve diğer canlı yaşamlarının devamlılığı için gerekli olan güvenli ve sağlıklı bir çevre ortamını baltalamaktadır. Çevrenin yanında canlı yaşamı için gerekli olan diğer unsurlar olan su, temiz hava, toprak, sağlıklı gıda ve güvenli barınma gibi unsurlar da iklim değişikliğinden ciddi şekilde etkilenmektedir. Dolayısıyla küresel iklim değişikliğinin çevre ile ilgili olan diğer insan haklarını da derinden etkilediği aşikârdır. Bu bağlamda çevre hem kendisi ile ilişik olan diğer insan haklarının korunması için gerekli bir araç hem de başlı başına bir amaç olarak iklim değişikliği karşısında korunması gereken bir insan hakkıdır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüzde insan hakları pek çok uluslararası sözleşmeye konu olmuştur. Bu sözleşmeler ile insan haklarının korunması, gelecek nesillere yaşanabilir bir dünyanın bırakılması ve tüm insanların en temel hakkı olan yaşama hakkının korunması amaçlanmıştır. Küresel ısınma ve iklim değişikliği ile mücadelede iki temel politika olan azaltım ve uyum politikalarının merkezinde de insan yaşamının korunması yer almaktadır. Küresel iklim değişikliği ile mücadelede insan hakları merkezli politikaların benimsenmesi ve bu bağlamda küresel bir iklim rejiminin oluşturulması başta devletler olmak üzere konu ile ilgili tüm küresel ve yerel aktörlerin sorumluluk alanındadır. Tüm bu aktörlerin insan haklarına saygı duyma, temel insan haklarını koruma ve bu hakları geliştirme konusunda yükümlülük altında olduğu kabul edilmektedir.

Küresel iklim değişikliğinin insan hakları boyutu insan ve çevre olguları arasındaki ilişki ve etkileşime bağlı olarak şekillenmektedir. Burada insan faktörünün çevre üzerindeki dönüştürücü etkisi belirleyici olmaktadır. Özellikle sanayi devrimi ile birlikte insan unsurunun iklim ve çevre üzerindeki şekillendirici etkisi gün yüzüne çıkmıştır. Sanayi devrimi ile başlayan bu süreç fosil enerji kaynaklarının tüketimi, çarpık kentleşme politikaları, çevre ve iklimi dışlayan endüstrileşme politikaları ile günümüze kadar gelmiştir. Geline nokta iklim değişikliği ile mücadelede kurulacak küresel iklim rejiminin yaptırım ve ödül mekanizmaları, devletlerin konu hakkındaki farkındalıkları ve tutumları ile alınacak önleme ve azaltım politikaları kritik öneme sahip olmaktadır.

Küresel iklim değişikliğinden en fazla etkilenecek insan hakkı yaşama hakkıdır. Bunun yanında sağlıklı bir çevrede yaşama, temiz su kaynaklarına erişim, temel besin kaynaklarını elde etme, barınma ve gıda hakları da etkilenecektir. Özellikle küresel iklim değişikliğinden etkilenen temel alanların başında yer alan tarım sektörü, geçimi toprağa ve ziraata bağlı olan dünyanın yoksul bölgelerinin gelecekte ciddi risk altında olduğuna işaret etmektedir. Bu bölgelerde yaşayan halkların iklim değişikliği kaynaklı doğal afetlerin de etkisi ile yerinden edilmesi ve göç etmesi ilgili krizin en somut çıktıları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Küresel iklim değişikliği ile mücadelede hem devletlere hem bireylere birçok görev ve yükümlülük düşmektedir. Devletler özelinde bu ödev ve sorumluluklardan öne çıkan bazıları şu şekildedir; iklim değişikliği ile mücadelede azaltım ve uyum politikaları geliştirmek ve bu konuda kapasite geliştirme programlarına özel önem vermek, iklim değişikliğinin sebep olduğu insan hakları zararları için hesap verebilirliği artırma, çözüm mekanizmaları geliştirmek, sürdürülebilir, çevre ve insan hakları merkezli kalkınma programları geliştirmek, uluslararası işbirliğini geliştirmek, konu hakkında bilimsel çalışmaların teşvik edilmesi ve desteklenmesi olarak ifade edilebilir.

Sonuç olarak iklim değişikliği ile mücadele sadece bilimsel ve teknolojik çözümlerle sınırlı kalmamalıdır. İnsan hakları temelli bir yaklaşım, mücadele sürecini daha etik, adil ve kapsayıcı kılar. Devletler, özel sektör ve sivil toplum bu sürece birlikte dâhil olmalı, iklim adaleti sağlanarak toplumsal eşitlik gözetilmelidir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Etik komite onayı ve/veya yasal/özel izin gerektirmeyen bu çalışma, araştırma ve yayın etiğine uygundur.

Araştırmacının Katkı Oranı Beyanı

Yazar makalenin tek yazarı olduğu için katkı oranı %100'dür

Araştırmacının Çıkar Çatışması Beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- 9 ways AI is helping tackle climate change. weforum.org: <https://www.weforum.org/stories/2024/02/ai-combat-climate-change/> adresinden alındı (E.T.: 12.02.2024).
- Ağralan, E., & Sadioğlu, U. (2021). İklim değişikliği farkındalığı ve toplum bilinci: istanbul örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(21), s. 627-654. doi:<https://doi.org/10.18037/ausbd.959287>
- Arıkan, Y. (2006). “Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği ve Çerçeve Sözleşmesi ve Kyoto Protokolü” *Metinler ve Temel Bilgiler*. Ankara: Bölgesel Çevre Merkezi, REC Türkiye Yayınları.
- BMİDÇS. (2015). Paris Antlaşması, madde 7.5 ve 11.
- DARA and the Climate Vulnerable Forum. (2012). *Climate vulnerability monitor and edition a guide to the cold calculus of a hot plane* (2 b.). DARA and Climate Vulnerability Monitor. [daraint.org: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://daraint.org/wp-content/uploads/2012/09/CVM2ndEd-FrontMatter.pdf](https://daraint.org/chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://daraint.org/wp-content/uploads/2012/09/CVM2ndEd-FrontMatter.pdf) adresinden alındı
- Demir, K. (2021). İş Hukukunda 6701 Sayılı Türkiye İnsan Hakları Ve Eşitlik Kurumu Kanunu Bağlamında Eşitlik İlkesi Ve Ayrımcılık Yasağı. *Doktora Tezi*, 1. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğan, S., & Tüzer, M. (2011). Küresel iklim değişikliği ile mücadele: genel yaklaşımlar ve uluslararası çabalar. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, s. 159-160.
- Gökpinar, F. B. (2020). 21. Yüzyılda Yeni Bir Güvenlik Sorunu: İklim Mültecileri (Yüksek Lisans Tezi). 98. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gündoğan, A. C., Baş, D., & Sayman, R. Ü. (2015). *A'dan Z'ye İklim Değişikliği, Başucu Rehberi*. Ankara: Bölgesel Çevre Merkezi - REC Türkiye.
- Human Rights chief says climate action only way to 'safeguard humanity'*. (2021, Ekim 28). [news.un.org: https://news.un.org/en/story/2021/10/1104352#:~:text=Human%20Rights%20chief%20says%20climate%20action%20only%20way%20to%20'safeguard%20humanity',-28%20October%202021&text=Ahead%20of%20the%20UN%20Climate,and%20unfulfilled%20pledges%20behind%20us%E2%80%9D](https://news.un.org/en/story/2021/10/1104352#:~:text=Human%20Rights%20chief%20says%20climate%20action%20only%20way%20to%20'safeguard%20humanity',-28%20October%202021&text=Ahead%20of%20the%20UN%20Climate,and%20unfulfilled%20pledges%20behind%20us%E2%80%9D) adresinden alındı (E.T.: 06.08.2023).

- Human Rights Council. (2011). “*Analytical study on the relationship between human rights and the environment*”, . Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights A/HRC/19/34. United Nations High Commissioner for Human Rights.
- İnsan hakları evrensel beyannamesi. (tarih yok). www.hsk.gov.tr: <https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/9a3bfe74-cdc4-4ae4-b876-8cb1d7eeae05.pdf> adresinden alındı (E.T.: 13.08.2023).
- IPCC. (2014). *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability, Contribution of the Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* (IPCC, AR5) . Cambridge University Press .
- Kahraman, S., & Şenol, P. (2018). İklim değişikliği: küresel, bölgesel ve kentsel etkileri. *Akademia Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 353-370.
- Kaya, Y. (2017). Paris anlaşmasını iklim adaleti perspektifinden değerlendirmek. *Uluslararası İlişkiler*, 14(54), s. 87-106.
- Manou, D., Baldwin, A., Cubie, D., Mihr, A., & Thorp, T. (2017). *Climate Change, Migration and Human Right Law and Policy Perspectives, Routledge Studies in Environmental Migration, Displacement*. London: Routledge.
- Mboya, A. (2018). Human rights and the global climate change regime. *Natural Resources Journal*, 58(1), s. 52.
- Medenî ve Siyasî Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu (1/589). (2003, 4 25). [www5.tbmm.gov.tr: https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c016/tbmm22016089ss0150.pdf](https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c016/tbmm22016089ss0150.pdf) adresinden alındı (E.T.: 15.08.2023).
- OHCHR. (2015a). *Climate Change and the Human Rights Framework*.
- OHCHR. (2015). *Understanding human rights and climate change*. [www.ohchr.org: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/ClimateChange/COP21.pdf](https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/ClimateChange/COP21.pdf) adresinden alındı (E.T.: 10.08.2023).
- OHCHR. (tarih yok). *Human Rights, Climate Changes and Business, Key Messages*. [www.ohchr.org: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/ClimateChange/materials/KMBusiness.pdf](https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/ClimateChange/materials/KMBusiness.pdf) adresinden alındı (E.T.: 08.08.2023).
- P. Karns, M., A. Mingst, K., & W. Stiles, K. (2015). *International Organizations, The Politics and Processes of Global Governance*. Lynne Rienner Publishers.
- Pazarcı, H. (2020). *Uluslararası Hukuk* (19 b.). Ankara: Turhan Kitabevi.
- Preamble, U. (1992, in force 21 March 1994., May 9). International Legal Materials. *United Nations Framework Convention on Climate Change*. New York.

- Pring, G., & Pring, C. (2016). “*Environmental Courts & Tribunals*”, *A Guide for Policy Global Environmental Outcomes LLC (GEO) and University of Denver Environmental Courts & Tribunals Study For the United Nations Environment Programme*.
- Roschmann, C. (2021, 4). İklim değişikliği ve insan hakları (climate change and human rights). 70(4), 1155-1198. (E. Fırat, Çev.)
- Schlosberg, D., & B. Collins, L. (2014). From environmental to climate justice: climate change and the discourse of environmental justice. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 5(3), 359-374.
- The World Bank. (2010). *World Development Report 2010: Development and Climate Change (2010)*.
- Tuğaç, Ç. (2023). İklim değişikliği ve yapay zekâ: fırsatlar ve sorunlar. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), s. 77.
- Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, T. (2019). *İnsan Haklarının Korunması Ve Geliştirilmesi 2018 Yılı Raporu*. Ankara.
- UNEP & OHCHR. (2018). Human Rights and Environmental Impact Assessments.
- UNESCO. (2020). ,Education for Sustainable Development: A Roadmap.
- UNFCCC. (1992). Common but Differentiated Responsibilities and Respective Capabilities (CBDR-RC).
- UNHRC. (2021). *Resolution 48/13 on the Human Right to a Clean, Healthy and Sustainable Environment*.
- United Nations. (2015). *Paris Agreement*. unfccc.int: https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf adresinden alındı (E.T.: 06.08. 2023).
- United Nations. (1992). *United Nations Framework Convention on Climate Change, New York, 9 May 1992*. treaties.un.org: https://treaties.un.org/doc/Treaties/1994/03/19940321%2004-56%20AM/Ch_XXVII_07p.pdf adresinden alındı (E. T. : 14.09.2024)
- United Nations General Assembly. (2010). *The human right to water and sanitation*. www.un.org. adresinden alındı (E.T.: 17.09.2024).
- United Nations General Assembly. (2016). *Analytical study on the relationship between climate change and the human right of everyone to the enjoyment of the highest attainable standard of physical and mental health*. A/HRC/32/23. www.ohchr.org: file:///C:/Users/USER/Downloads/A_HRC_32_23-EN.pdf adresinden alındı (E.T.: 13.03.2023).
- United Nations, C. (2002). *General Comment No. 15 (New York)* www.un.org: https://www.un.org/waterforlifedecade/pdf/human_right_to_water_and_sanitation_media_brief.pdf adresinden alındı (E.T.: 14.08.2023).

Yurtcanlı Duymaz, S. (2020). *Bir İnsan Hakları Olarak İklim Değişikliği Sorunu*. İstanbul: Gelecek Hakkı.

Yüksel, C. (2010). İklim değişikliğiyle mücadelede bir araç olarak uluslararası insan hakları hukuku. *Ceza Hukuku ve Kriminoloji Dergisi*, 10(2), s. 339-366.